

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Αναδιφώντας το χθες

Είδα φόβους, είδα τρόμους, εκεί στο ρεθεμνιώτικο χθες...

Η ιστορία, το χθες μας δηλαδή, θεωρείται από τους περισσότερους ανθρώπους ανιαρή. Οι λόγοι για την θεώρηση αυτή είναι πολλοί κι ανάμεσα τους θα αναγνωρίζαμε τον σχολείο αλλά

και το ίδιο το περιεχόμενό της, ιδιαίτερα παλιότερα, τότε που ως τέτοια θεωρούνταν μόνο η στρατιωτική ιστορία, η πολιτική ιστορία και η ιστορία των προσωπικοτήτων. Είναι πολλά χρόνια τώρα που ως δάσκαλος και ως ιστορικός ερευνητής προσπαθώ να αποδείξω ότι η ιστορία, ιδιαίτερα η τοπική, μπορεί να είναι από ενδιαφέρουσα, μέχρι και συναρπαστική! Κι αυτό το επιχειρώ με την μέθοδο που ονομάζω περιήγηση και ο φίλος Θωμάς Κρεβετζάκης των «Ημερών Ρεθύμνου» ξενάγησή. Έτσι έχουμε περιηγηθεί μέχρι σήμερα στα μνημεία της πόλης όλων των ιστορικών περιόδων, στην ανατολική και στη δυτική ακτογραμμή του Ρεθύμνου, στο τείχος της Φορτέτζας, στη ρεθεμνιώτικη ιστορία της γένεσής και πριν από λίγες ημέρες, στις ρεθεμνιώτικες αυλές και στην ιστορία που κρύβουν πίσω από τους ψηλούς μαντρότοιχους τους.

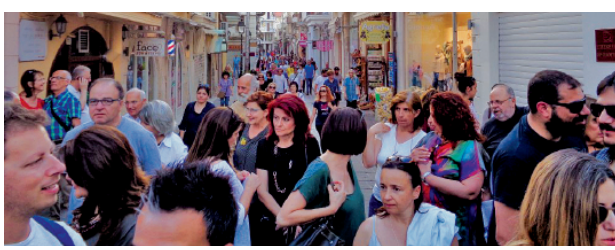
Θα ήθελα λοιπόν να ευχαριστήσω πάνω από εκατό συμπολίτες που επιχείρησαν την επεισοδιακή τελε-

ταία αυτή περιήγηση μαζί μας στις 17 Μαΐου και ιδιαίτερα όσους από αυτούς που άντεξαν μέχρι το τέλος, υπό

ραγδαία βροχή, επί πέντε δηλαδή συνολικά ώρες, αν συυπολογίσουμε την προβολή που ακολούθησε στο φιλόξενο Παλαιοντολογικό Μουσείο. Ας είναι καλά ο επιμελητής του Βασίλης Σιμιτζής που μας περίμενε και μας περιέβαλε εκεί, μη παραλείποντας μάλιστα να μας ξεναγήσει στην ιστορία της αυλής του Μουσείου. Όσο για εκείνους που νόμιζαν ότι η περιήγηση θα ξεκινούσε στις 7.00 μ.μ. αλλά και εκείνους που φοβήθηκαν τη βροχή και εγκατέλειψαν, αυτοί, εφόσον ενδιαφέρονται ακόμη, μπορούν να ακολουθήσουν στην επανάληψη της περιήγησης όποτε αυτή ανακοινωθεί από τις «Ημέρες Ρεθύμνου 2017».

κάνει να ξεχωρίζει, όπως και την προπέρση για την ιστορία της γένεσής, είναι ότι εντάσσεται στα πλαίσια της ιστορίας που προσδιορίζεται ως **κοινωνική**. Τέτοια είναι η ιστορία που ασχολείται όχι με επιφανείς τομείς αλλά με παραμελημένους, όπως η κατοίκηση, η τεχνολογία, η διατροφή, οι κοινωνικές σχέσεις, οι αντιλήψεις, οι συμπεριφορές, οι ιδεολογίες και οι νοοτροπίες. Είναι δηλαδή η ιστορία που από τη δεκαετία του 1970 άρχισε να λέγεται «μικροϊστορία».

Η ξενάγηση αυτή, μια πρόδρομη μορφή της οποίας είχαμε οργανώσει και πέρσι τον Μάιο, θα περιλάβει μερικές από τις πιο χαρακτηριστικές στάσεις, που αναφέρονται σε αιχμαλωσίες, απαγχονισμούς, καρατομήσεις, βασανιστήρια, δολοφονίες, φυσικές καταστροφές, πολύνεκρα δυστυχήματα, εκρήξεις, επιδημικές ασθένειες, ναυαγία και πνιγμούς, οικονομικά κραχ, ορφάνιες και κατατρεγμούς, πειρατικές επιδρομές, βομβαρδισμούς, προσφυγίες, πυρκαγιές, σφαγές και φονταρισματα στη θάλασσα. Είναι φανερό, λοιπόν, ότι δεν πρόκειται για φανταστικές καταστάσεις, τύπου Κόμητος Δράκουλαι και Christopher Lee, αλλά για δυσάρεστες στιγμές της ρεθεμνιώτικης ιστορίας, απόλυτα τεκμηριωμένες ιστορικά. Γιατί, ως γνωστόν η ιστορία δεν περιλαμβάνει μόνο θριάμβους αλλά και καταστροφές, δεν περιλαμβάνει μόνο χαρές αλλά και δυστυχίες.

με σχεδιασμό και επιμέλεια της **Αγγελικής Βλαχοπούλου** και εξώφυλλο της **Ελένης Αλεβυζάκη**. Στο βιβλίο περιλαμβάνονται 65 συνολικά στάσεις τρόμου, και μερικές ακόμα στα περίχωρα της πόλης, τοποθετημένες πάνω σε ιστορική γραμμή, τεκμηριωμένες με τη σχετική βιβλιογραφία και εικονογραφημένες με ποικίλο εικονιστικό υλικό (φωτογραφίες, χαλκογραφίες, πίνακες ζωγραφικής, εικόνες χειρογράφων και χάρτες). Την πλήρη περιήγηση που προτείνεται στο βιβλίο την βλέπετε στον συνημμένο χάρτη.

Εμείς βέβαια θα ακολουθήσουμε μια ενσωματωμένη διαδρομή 20 περίπου στάσεων αφήγησης, ξεκινώντας ακριβώς στις **7.00 μ.μ.** (και όχι στις 5.00 όπως αναγράφει εκ παραδρομής) από την πλατεία του **Άγνωστου Στρατιώτη** και φτάνοντας στον χώρο της παρουσίασης, για μια βιβλιοπαρουσίαση και προβολή εικόνας που ελπίζουμε ότι δεν θα σας αφήσουν να πλήξετε. Ο χώρος που θα μας φιλοξενήσει είναι αχρησιμοποίητος μέχρι σήμερα, γι' αυτό και πιστεύουμε ότι θα ξεπεράσουμε τις τεχνικές δυσκολίες που παρουσιάζει. Σήμερα, λίγες μέρες πριν από την εκδήλωση, θα επιχειρήσουμε να σας παρουσιάσουμε ορισμένους φοβικούς ιστορικά χώρους της πόλης, εν είδει πρόγευσης. Τους περισσότερους τους ξέρετε ως χώρους ειρηνικούς, όμως η ιστορία που κρύβουν πίσω τους είναι διαφορετική. Τα φαινόμενα τις περισσότερες φορές απατούν...

Οδός Μοάτσου. Ο τρόμος της φθίσης και ο απολυμαντικός Κλιβάνος. Στην οδό Μοάτσου (πρώην Κτηρίου Κλιβάνου), στη θέση του κτηρίου που στεγάει σήμερα τα ΕΛ.ΤΑ., είχε οικοδομηθεί γύρω στο 1920, με ενέργειες του γιατρού Θεμιστοκλή Μοάτσου, προέδρου του Παραρτήματος Ρεθύμνου του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού, ένας απολυμαντικός κλιβάνος. Οι απολυμανσίες δεν αφορούσαν, βέβαια, στις ψείρες και στους κοριοσούς, που ποτέ δεν έλειψαν, αλλά στον ιματισμό των ασθενών από φυματίωση, τη γνωστή και ως χτικιά ή φθίση, που τότε θερίζε στο Ρέθυμνο και στην επαρχία του. Για τα δεδομένα της εποχής, το κτήριο ήταν αξιόλογο και διέθετε κάποια νεοκλασικά στοιχεία. Ο Δήμος Ρεθύμνης είχε αναρτήσει αναμνηστική πινακίδα για τον εμπνευστή του, ενώ ονοματοδότησε και αντίστοιχα τον δρόμο μπροστά από το Απολυμαντήριο.

όπου κατέφευγαν πολλά ζευγαράκια εξαιτίας του αραιοκατοικημένου τόπου. Οι δραστηριότητες σταμάτησαν απότομα μετά το άγριο ξυλοφορτωμα ενός από αυτούς, ο οποίος θρυλείται ότι ήταν επιφανής Ρεθεμνιώτης!

Κάτω Μασταμπάς. Οι ανώμαλοι τύποι της δεκαετίας του 1960. Στον ιστορικό πλάτανο του Μασταμπά θυμόμαστε τις αναφορές των ρεθεμνιώτικων εφημερίδων των αρχών της δεκαετίας του 1960 στο κλίμα φόβου που είχε τότε δημιουργηθεί στους κατοίκους και στους επισκέπτες της περιοχής από κάποιους ανώμαλους τύπους. Στην μικρασιάτικη, κατά βάση, συνοικία του Μασταμπά, σύχναζαν δύο τουλάχιστον «ματάκηδες», άνδρες, δηλαδή, που άρρεσκονταν να παρακολουθούν τις ερωτικές στιγμές των άλλων. Δραστηριοποιούνταν τόσο έξω από τα παράθυρα των κατοικιών του Κάτω Μασταμπά, όσο και σε απόμερα μέρη του Πάνω Μασταμπά,

ας. Από τα κλαδιά ενός πλατάνου, που βρισκόταν στη νότια πλευρά της, πραγματοποιούνταν, κατά την περίοδο της Οθωμανικής κυριαρχίας, οι παραδειγματικοί απαγχονισμοί εγκληματιών ή και χαινήδων, όπως του Α. Γουλούντα το 1659 και του Ε. Φουντουλάκη το 1892. Στο ίδιο αυτό μέρος, στις 4 Μαρτίου του 1821, οι Οθωμανοί σχημάτισαν μια πυραμίδα με τα κρανία σκοτωμένων και στη συνέχεια αποκεφαλίστηκαν επαναστατών. Όμως, κάτω από αυτόν τον ιστορικό πλάτανο, έγινε και η καρατόμηση, στις 28 Οκτωβρίου 1824, των Τεσσαράν νεομαρτύρων του Ρεθύμνου, των αδελφών Αγγελή και Μανουήλ Βλατάκη, και των ξάδερφών τους, Νικολάου και Γεωργίου.

Πλατεία Τεσσαράν Μαρτύρων νότια. Απαγχονισμοί και καρατομήσεις. Η Πλατεία Τεσσαράν Μαρτύρων άρχισε να συγκροτείται στα τέλη του 19ου αιώνα, ως επέκταση του περικόστου, από τα τείχη του Ρεθύμνου, δημόσιου χώρου, ακριβώς έξω από την κύρια πύλη, τη Μεγάλη Πόρτα, την Πύλη Γιογα της Βενετοκρατίας.

ρος ταφής. Προχωρούν στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, όταν στον ναό και στα γύρω απ' αυτόν κτήρια κατέφυγε διωκόμενο το χριστιανόπλητο πλήθος, ιδιαίτερα κατά την επανάσταση του 1821. Οι μνήμες φθάνουν στα νεότερα χρόνια, τόσο με τις νεκρώσιμες ακολουθίες χιλιάδων Ρεθεμνιωτών (ανάμεσα τους, και παιδιών), όσο και με την αποτύπωση της φρίκης των βομβαρδισμών της Μάχης της Κρήτης στην εικόνα του καναπέ που ακτινοχάρηκε από απέναντι σπίτι, της οδού Καψάλη και καρφώθηκε στο αλεξέκρεαυτο του καμπαναριού, σε ύψος δηλαδή μεγαλύτερο των 23 μέτρων!

Πλατεία Μητρόπολης. Ένας καναπές καρφωμένος στο αλεξέκρεαυτο του καμπαναριού. Η πλατεία του μητροπολιτικού ναού φέρει τις μνήμες πολλών τρομακτικών στιγμών της ιστορίας του Ρεθύμνου, που ξεκινούν, χρονολογικά, από τα μινωικά χρόνια, όταν εδώ είχε διαμορφωθεί ένας χώ-

Σχολή Αστυνομίας. Ο φόβος της νόσου: χτικιά, χολέρα, ινφλουέντζα, δάγκειος πυρετός, τύφος. Το κεντρικό κτήριο της Σχολής Δοκίμων Αστυφυλάκων οικοδομήθηκε τα έτη 1898-99 από τις ρωσικές αρχές κατοχής, ως Νοσοκομείο. Στις εγκαταστάσεις του νοσηλεύτηκαν κάθε είδους ασθενείς. Νοσηλεύτηκαν επίσης θύ-

ματα επιδημικών ασθενειών, όπως η φυματίωση (που θερίζε κατά τον Μεσοπόλεμο), η χολέρα (ιδιαίτερα κατά τους Βαλκανικούς πολέμους 1912-13), η ινφλουέντζα (ασιατική γρίπη του 1918), ο δάγκειος πυρετός του 1928 (οπότε νόσησε το ένα τρίτο του τοπικού πληθυσμού), αλλά και ο ενδημικός τύφος, εξαιτίας του διαχρονικού προβλήματος ύδρευσης της πόλης. Το 1922-23 το κτήριο στέγασε Μικρασιάτες πρόσφυγες και το Νοσοκομείο των Αμερικανίδων Κυριών, ενώ στη Γερμανοκατοχή, αν και βομβαρδισμένο, χρησιμοποιήθηκε από τις γερμανικές δυνάμεις για στρατιωτικούς σκοπούς. Το 1945, ο γιατρός Νικήστρατος Βογιατζής το μετέτρεψε σε φθισοκρημείο. Από το 1951 στέγασε τη Σχολή Χωροφυλακής, εμπνέοντας πλέον στους Ρεθεμνιώτες έναν άλλον τύπο φόβου: εκείνον του μετεμφυλοπολεμικού χωροφυλάκα.

ήρθαν να προστεθούν στους άλλους 278 άτυχους Κρήτες που, ακριβώς τρία χρόνια πριν, είχαν χάσει τη ζωή τους στο ναυάγιο της Φαλκονέρας.

Παραπλεύρωσ Δημοτικής Φιλαρμονικής. Παλιό Πρακτορείο Ολυμπιακής Αεροπορίας. Επίζωντες δεν εντοπίστηκαν. Το κτήριο στα δυτικά εκείνου που σήμερα στεγάει τη Δημοτική Φιλαρμονική, φιλοξενούσε το πρώτο πρακτορείο Ρεθύμνου της Ολυμπιακής Αεροπορίας. Από εδώ είχαν κόψει τα εισιτήρια τους οι επιβάτες της μοιραίας πτήσης ΟΑ954 της 8ης Δεκεμβρίου 1969. Το αεροσκάφος είχε απογειωθεί από τα Χανιά με καθυστέρηση 34 λεπτών, με άπνοια. Όμως, στην υπόλοιπη χώρα, ένα εκτεταμένο χαμηλό βαρομετρικό δημιουργούσε έντονες καταιγίδες. Οι επιβάτες ήταν ενήμεροι για τις συνθήκες αυτές, γι' αυτό και μερικοί είχαν ακυρώσει τα εισιτήριά τους, οπότε οι θέσεις τους συμπληρώθηκαν από άλλους, που βρισκόταν στη λίστα αναμονής. Το αεροπλάνο κατέπεσε στην Κερατέα Αττικής. Οι 85 επιβάτες και τα 5 μέλη του πληρώματός του έχαν χάσει τη ζωή τους στο ναυάγιο της Φαλκονέρας.

μουδιά, όπως και σήμερα. Η Προκουμιά στα δυτικά έφτανε μέχρι περίπου την πλατεία του Αγνώστου Στρατιώτη και διακοπτόταν στη λεγόμενη Σκάρπα, όπως φαίνεται στη φωτογραφία από την περίοδο της Κατοχής. Από το ύψος αυτό, και μέχρι την περιοχή Σταυρωμένου, οι κατοχικές αρχές ναρκοθέτησαν, τον Οκτώβριο του 1944, την αμμουδιά. Συμπτωσόμενες, στη συνέχεια, στην περιοχή των Χανίων, δεν έκριναν σκόμιο, ίσως και να μην πρόλαβαν, να αποναρκοθετήσουν τη ζώνη αυτή. Την επικίνδυνη επιχείρηση ανέλαβαν αρκετοί άποροι Ρεθεμνιώτες, όμως, η απουσία σχεδίων των ναρκοπέδων οδήγησε σε αλλεπάλληλους διαμελισμούς. Πλέον λυπηρή περίπτωση ήταν εκείνη μιας βαπορόβαρκα, στην οποία γινόταν επεξεργασία πυρομαχικών: από τα πέντε άτομα που επέβαιναν, επέζησε μόνο ο Βαγγέλης Βλαχάβας.

Οδός Αρκαδίου, Λότζια. Η Ιερά Εξέταση δεν άφησε αλώβητο το Ρέθυμνο. Η Βενετία ήταν ένα κοσμικό κράτος, που κατάφερε να τηρήσει τις αποστάσεις μεταξύ κρατικής και εκκλησιαστικής εξουσίας. Αυτό δεν σημαίνει, όμως, ότι η Καθολική Εκκλησία είχε απαλλοτριωθεί των εξουσιών της, πράγμα που φάνηκε καθαρά και στην περίπτωση ενός διακεκριμένου Ρεθύμνιου, του Francesco Barozzi. Στα προσόντα του περιλαμβάνον-

Άγιος Σπυριδώνας Φορτέτζας. Σωροί πτώματων από θύματα της πανούκλας. Στο δυτικό πρηνές του λόφου του Παλαιοκάστρου, περίοπτη θέση κατείχε, από τη Βενετοκρατία, ο σπηλαιώδης ναός του Αγίου Σπυριδώνα. Ο Άγιος, και ο ναός του, θεωρού-

νταν προστάτης της πόλης από την πανούκλα. Επιδημίες της νόσου είχαν πλήξει βαριά τους κατοίκους της πόλης τα έτη 1292, 1340-50, 1553, 1556, 1558, 1592 έως 1595, 1646, 1700 και 1817-39. Σημειώθηκαν, βέβαια, και μικρότερες επιδημίες. Τελευταία ήταν εκείνη του 1920, οπότε οι επικοινωνίες διακόπηκαν και οι κάτοικοι κλήθηκαν για μαζικό εμβολιασμό. Σ' αυτήν την ιστορία τρόμου και φρίκης, ιδιαίτερη θέση κατέχουν τα αποτελέσματα της πανδημίας του 1646, όταν πολιορκητές και πολιορκούμενοι έφεψαν θύματα της, εξ αιτίας και του συγχρωτισμού τόσο πληθυσμού στον περιορισμένο τετραγωνικό χώρο. Τότε ήταν που τα θύματα, αντί να θάβονται, πετούνταν, το ένα πάνω από το άλλο, μπροστά στις πύλες του φρουρίου, προς αποτροπή της προσέγγισης των οθωμανικών στρατευμάτων.

Βενετσιάνικο λιμάνι. Ούτε τα τσουνάμι έλειψαν από το Ρέθυμνο. Ακόμη και τα τσουνάμι δεν είναι άγνωστα στο Ρέθυμνο, αφού παλιρροϊκά κύματα τα έχουν πλήξει 15 τουλάχιστον

φορές μέχρι σήμερα. Έντονες εικόνες από εκείνο του 1956 μένουν ακόμη στη μνήμη των μεγαλύτερων. Όλα άρχισαν τα ξεχωριστά της 9ης Ιουλίου 1956, μ' έναν σεισμό μεγέθους 7,5 βαθμών της κλίμακας Ρίχτερ, στα νότια της Αμοργού. Το παλιρροϊκό κύμα που δημιουργήθηκε έφτασε παντού στο Αιγαίο Πέλαγος, μέχρι και στο Ρέθυμνο. Αρχικά, η θάλασσα υποχώρησε αρκετές εκατοντάδες μέτρα, οπότε οι Ρεθεμνιώτες έτρεξαν να μαζεψουν θαλασσινά και να φωτογραφηθούν πατώντας στον βυθό. Λίγες ώρες αργότερα, η θάλασσα επανήλθε και, τελικά, υπερκέρασε το κανονικό ύψος της, κατακλύζοντας σταδιακά την παραθαλάσσια ζώνη και φτάνοντας μέχρι τη μέση της οδού Παλαιολόγου.

Εδώ όμως θα σταματήσουμε. Οι αναγνώστες πήραν μια πρόγευση της ξενάγησης και του βιβλίου, η οποία θα μετατραπεί σε κανονική γένεση το **Σάββατο 27 Μαΐου** στις **7.00 μ.μ.** στον Άγνωστο Στρατιώτη και στις **9.00** στον χώρο της βιβλιοπαρουσίασης. Εκεί το καλοτυπωμένο και όμορφο βιβλίο της περιήγησης, με 65 στάσεις και 150 περίπου ιστορίες φόβου και τρόμου, θα παρουσιάσουν ο Πρόεδρος του Συλλόγου Κατοίκων Παλιών Πόλης **Θωμάς Κρεβετζάκης** και η αρχαιολόγος **Πετρούλα Βαρβαλιού**. Θα ακολουθήσουν προβολή φωτογραφιών τεκμηρίωσης του βιβλίου από τον γράφοντα.

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ερευνητής-συγγραφέας stharis@yahoo.gr